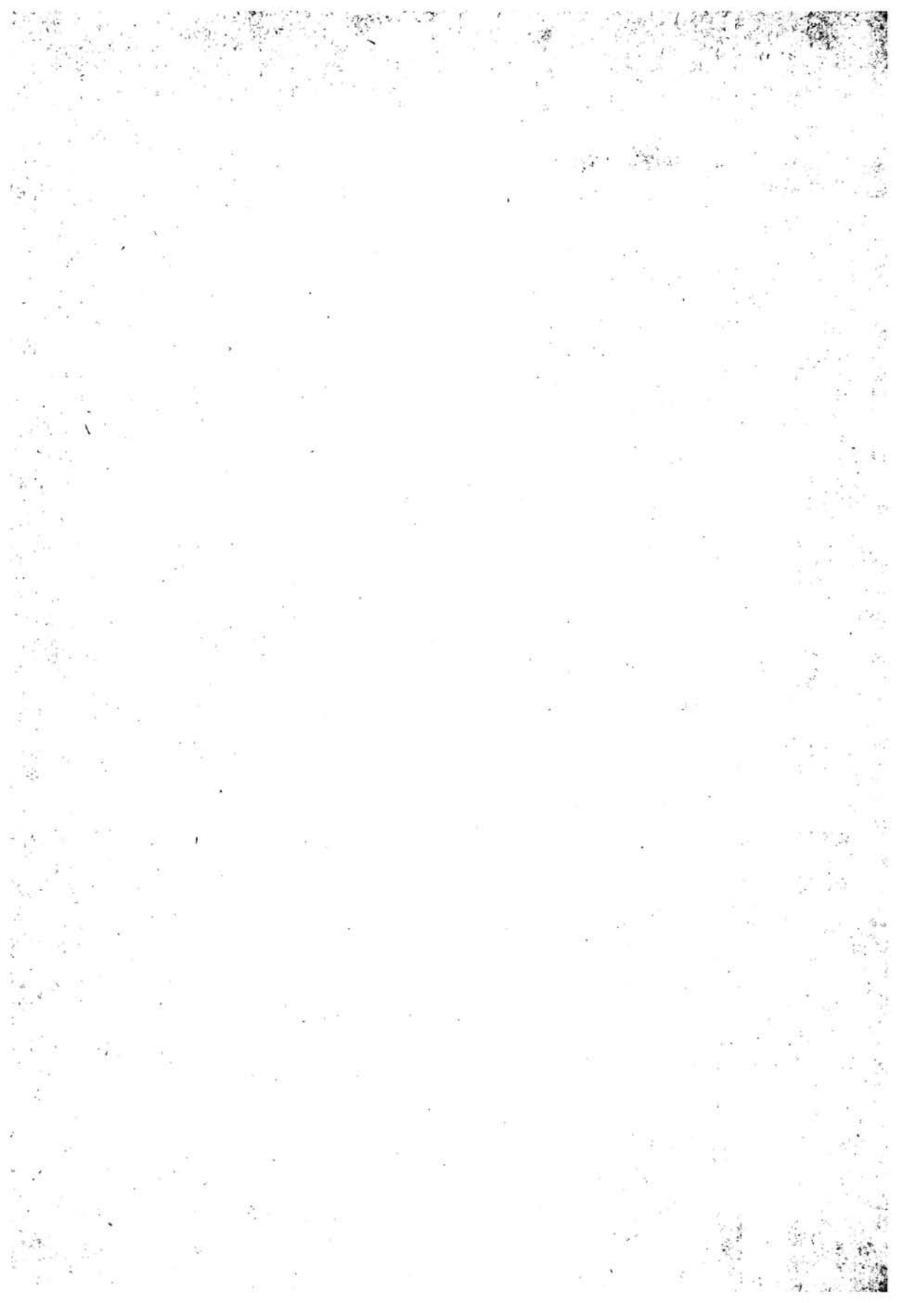


II.

AZ OSZK TÖRTÉNETÉBŐL ÉS MUNKÁJÁBÓL



**Az OSZK fejlesztésének irányai Fitz József
főigazgatósága idején
(1934—1945)**

HARASZTHY, GYULA

Évszázadunk első felének egyik legkiemelkedőbb könyvtárosa, könyvtárvezetője s a könyvekkel foglalkozó tudományágak művelője volt Fitz József. 1888-ban született Oravicabányán. Édesapja közjegyző volt, anyja pedig Bedőházy Mária, székelyföldi asszony. Egyetemi tanulmányait Budapesten, Münchenben, Párizsban és Lausanne-ban végezte, majd 1913-ban bölcsészdoktori oklevelet szerzett. A széles látókörű, művelt, nyelveket tudó fiatalember 1914-ben lett a budapesti Egyetemi Könyvtár tudományos tisztségviselője. Mestere és irányítója az a Ferenczi Zoltán volt, aki irodalomtudományi munkái mellett megírta a kolozsvári nyomdászat történetét, majd *A könyvtárak alapvonalai* címen a maga korában korszerű, színvonalas összefoglaló művet.

Ferenczi példát mutatott akkori fiatal munkatársainak arra, hogy a tudományos könyvtár gyakorlati tevékenysége és egy szaktudomány művelése szükségszerűen összeforr. Ezzel a tanulással indult Fitz József is pályáján a Budapesti Egyetemi Könyvtárban, ahol a munka minden részletét megismerte.

Nagy felkészültséggel, elméleti és gyakorlati tudás birtokában vette át 1930-ban a pécsi Egyetemi Könyvtár vezetését, hogy nem egészen négy év alatt az elhanyagolt, korszerűtlen intézményből az ország egyik legjobb könyvtárát hozza létre.¹

Pécsi eredményeire felfigyeltek: áthelyezték a válságokkal küzdő Országos Széchényi Könyvtár élére, ahol 1934. július elsejétől tíz éven át folytatott szívós, ötletes, kiváló munkája nyomán megújult a nemzeti könyvtár.

Egyetlen területe sem volt a Széchényi Könyvtár tevékenységének, amit reformjai ne érintettek volna. A gyarapodási napló megújításától kezdve a referenz-szolgálatig és dokumentációig, az állományvédelemig, minden munkamozzanat a keze nyomát viseli.² Lehetetlen egy értekezés keretei között erről teljes képet adnunk: *nemzeti könyvtári működésének most*

1. Boda Miklósné: *Fitz József a Pécsi Egyetemi Könyvtár élén. 1930—1934.* Klny. a *Jubileumi Évkönyv 1774—1974* című kötetből. Pécs, 1974. 117—161. p.
2. Jó felsorolását adja ennek a sokirányú munkának Soltész Zoltánné: *Fitz József.* (Magyar könyvtárosok és bibliográfusok) = *Könyvtáros* 1963. 335—337. p.

néhány elvi jellegű csomópontjára kívánunk rámutatni, hogy munkájának fő irányait érzékeltessük.³

Fitz József reformterveit és ezeket szolgáló intézkedéseit meglepően rövid idő alatt kidolgozta. Tudása, szervezőképessége és emberismerete egyaránt lehetővé tette, hogy az intézményt az annyira szükséges korszerűsítés útjára vigye.

Az új igazgató (1935. VI. 28-tól főigazgató) megváltozott — és pedig az előzőekhez képest kedvezőbb — jogi és szervezeti keretet talált a Széchényi Könyvtárban hivatalba lépése idején. Ugyanis az 1934. május 29-én hatályossá vált VIII. t. c. az Országos Magyar Gyűjteményegyetem helyett a Magyar Nemzeti Múzeum szervezetét hozta létre,⁴ amely a Széchényi Könyvtár alkatát és helyzetét is megváltoztatta.⁵ Míg előbb egyes osztályai (Nyomtatványtár és Kézirattár, Hírlaptár és a Zeneműtár) 1929-től kezdve az 1808-ban alapított Nemzeti Múzeum önálló egységeiként ennek vezetése alatt álltak, most a törvénycikk értelmében *egy* főigazgatóság alatt egyesítették. A könyvtár közvetlen felsőbb hatósága a több intézményt összefogó Magyar Nemzeti Múzeum önkormányzati Tanácsa, könyvtári ügyekben véleményező szerve az Országos Széchényi Könyvtár Szaktanácsa, a javaslatok felett döntő szerve pedig az Igazgatótanács. A Szaktanácsban az intézmény részéről a főigazgatón kívül egyik osztályvezető tisztviselője (Rédey Tivadar) is helyet kapott, az Igazgatótanácsban pedig a főigazgató nyert képviseleti jogot.

Szervezet

A korszerű könyvtári tevékenység célszerű végzése a régi szervezeti keretek átalakítását, kiegészítését kívánta meg.⁶

Az egységes vezetést alá helyezett intézmény személyzeti ügyeit, gazdálkodását, az iratváltást stb. az igazgatóság közvetlen felügyelete alatt álló Titkárság intézte, míg a gyűjteményekkel összefüggő munkákat az egymás-

3. A korszak történetének részletes megírása későbbi feladata lesz e korszak krónikásának. — Az egyes részleteket már több, igen jó tanulmány elemezte, ezek közül *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* c. kiadványban Bélley Pál, Csapodi Csaba, Csapodiné Gárdonyi Klára, Dezsényi Béla, Ferenczy Endréné, Fügedi Péterné, Haraszthy Gyula, Komjáthy Miklósné, Kovács Ilona, Markovits Györgyi, Németh Mária, Soltész Zoltánné írásaira emlékeztetünk. A folyóiratok közül a *Magyar Könyvszemle*, a *Könyvtári Szemle*, a *Magyar Könyvbarátok Diáriuma*, a *Könyvtáros*, az *OSZK Híradó* számos publikációja járult hozzá a nemzeti könyvtár e nevezetes korszakának feltárásához, elemzéséhez.
4. L. *A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának kiadványai. I.* Bp. 1937. Egyet. ny. 165 p. — Ez a dokumentum nemcsak az Országos Törvénytárban az 1934. évi június 2-án kihirdetett VIII. t. c.-et, hanem a Magyar Nemzeti Múzeummal kapcsolatos egyéb irományokat is közölte.
5. *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár működéséről 1934. július 1-től 1935. december 31-ig.* 24 p. OSZK Irattár.
6. L. a könyvtár főigazgatójának előbb idézett és a következő évekre vonatkozó jelentéseit.

tól elkülönülő osztályok látták el. A Szerzeményosztály valamennyi könyvtári gyűjtemény anyagának beszerzését és naplózását végezte, a Nyomtatványtár pedig a modern könyvanyaggal foglalkozott. Három részlegre tagolódott: a Katalógusosztályra (feldolgozás), Raktárfelügyelet és használati forgalom, Könyvkötészet. A Hírlaptárra az újságokkal és folyóiratokkal kapcsolatos tennivalók hárultak. A Muzeális táruk körébe kezdetben a Kéziratár, a Muzeális nyomtatványok (Ősnyomtatványok és Hungarica), a Zene-műtár tartoztak.

Külön kell említeni az újonnan létrehozott Bibliográfiai osztályt, melynek feladata a bibliográfiai felvilágosító (tájékoztató-) szolgálat ellátása, bibliográfiai jegyzékek összeállítására felsőbb, valamint külső hatóságok igénylésére, a nemzeti bibliográfia időszakos címjegyzékeinek szerkesztése, a kötelempéldányok ellenőrzése. Fitz 1936 elején kiadott köriratában figyelmeztetett arra, hogy az új osztály tájékoztató munkáját ne „ad hoc” feladatnak tekintse, hanem az tevékenységének lényege legyen.

1937-ben még jelentősebb szervezeti bővítésre, a könyvtár központi adminisztrációjába illesztett Reference-osztály létrehozására került sor.⁷ Teendőit Fitz főigazgató a következőkben határozta meg: „Feladata a könyvtárhoz forduló közönség kiszolgálása; felvilágosításokat és útbaigazításokat ad a könyvtár használatáról általában, továbbá az egyes táruk anyagáról, a katalógusok és segédkönyvtári művek használatáról, felügyel a központi olvasóterem használatára, lebonyolítja a könyvkölcsönzést a tudományos intézetekkel, végül pedig átveszi, foganatosítja és kiszolgálja a fotókópia-rendeléseket is.” Ügykörébe tartozott még a kiállítások rendezésének központi irányítása. Ezzel a megoldással Fitz József elérte a gyűjteményi részlegek bizonyos tehermentesítését, a könyvtár használatának egyszerűsítését, az olvasóközönség jobb kiszolgálását.

A főigazgató új költséggyűjteményeket is szervezett: 1935-ben a Kisnyomtatványtárat, 1939-ben pedig a Térképtárat hozta létre. A vonatkozó dokumentumokat a könyvtár alapítása óta állományába iktatta, de most megért az idő e gyűjtemények önállósítására.

A működés gazdasági feltételei

Fitz József — tervei megvalósításához — minden módon igyekezett a szükséges anyagi bázist biztosítani. Már 1935-ben megállapította, hogy a javadalom elégtelensége (évi 20 000 P) miatt nem könnyű feladat a „gyűjteménytárgyak” beszerzésének kötelessége és a könyvtár üzemének biztosítása közt az egyensúlyt megtalálni. Szinte állandóan azon kellett tételődnie, melyik feladatot szorítsa háttérbe a másik teljesíthetősége kedvéért. Fitz azonban nemcsak ezen gondolkodott, hanem azon is, hogy miként lehetne a könyvtár bevételi forrásait fokozni. A főlépémpéldányok értékesítése, a könyvtárhasználati díjak bevezetése és emelése, a fényképezési laboratórium bevételének fokozása révén sikerült pl. az Adréma gép költségeit előteremtteni, a könyvkötés mértékét fokozni, a felszabadult költségvetési ösz-

7. Vezetésére Asztalos Miklós kapott megbízatást, akinek komoly érdemei voltak az új osztály munkájának megszervezésében.

szegekből a kiadványok megjelentetését előmozdítani. Sokat segítettek a könyvtár anyagi gondjain a rendkívüli állami (VKM) segélyek. Így 1934-ben és 1935-ben 10-10 000, 1937-ben és 1938-ban 6-6000, 1939-ben pedig 20 000 P-t kapott ilyen címen az intézmény. (Utóbbit az Ernst-aukción való részvételre fordította.) Az alapítványokból befolyt jelentős összegek szintén hozzájárultak a működés biztosításához. 1939-ben például a Todoreszku—Horváth alapítvány 80 000 pengőt kitevő összege tette lehetővé a Kálmán-csehi Breviárium megvásárlását. A gr. Apponyi Sándor-féle alapítványból is részesült a könyvtár (1940-ben 5000, 1941-ben 19 400, 1943-ban 10 000 P.).

Az akkori kultuskormányzat álláspontja értelmében az újjáalakított szervezetnek (Magyar Nemzeti Múzeum) a tudományos munka egyöntetűségének kívánalma mellett két alapvető követelményt kellett megvalósítania: „Egyik a gyűjtés nemzeti tendenciája, amely — korlátolt anyagi lehetőségeinkből következően — közgyűjteményeink elé legelsősorban a magyar vonatkozású anyag minél teljesebb megszerzését tűzi ki célul, másik az önkormányzati szellem, mely közgyűjteményeink igazgatásában már régtől fogva félreérthetetlenül jelentkezett, de tökéletes biztosítását csak az említett törvényben kapta meg.”⁸

Gyűjtőkör

A könyvtár vezetőjének tehát mindenekelőtt a könyvtár gyűjtőkörének tisztázásával kellett foglalkoznia.⁹

Fitz József könyvtártörténeti vizsgálódásai eredményeként arra a meggyőződésre jutott, hogy egy nagy kiterjedésű milliós városban a gyűjtőkörök több könyvtár közötti megosztása sokkal helyesebb könyvtárpolitikai megoldás, mint minden dokumentumnak egyetlen óriás könyvtárban történő egyesítése. Nálunk alapjában helyesen jelölték ki a gyűjtőfeladatokat: az Országos Széchényi Könyvtár a hungarológia gyűjtőhelye, az Egyetemi Könyvtár a külföldi tudományos műveké a humaniorák köréből, a Múzeum Egyetemi Könyvtár a technikai munkáké, a Fővárosi Könyvtár a budapesti közönséget érdeklő irodalomé. Úgy vélte, hogy a gyűjtőkör meghatározása nem lehet merev, elég, ha az csak a körvonalakat rögzíti és ne menjen részletekbe, hogy a határkérdések ne okozzanak állandó bizonytalanságot. Ennek megfelelően a nagy közkönyvtárak a gyűjtendő anyag tartalmát csak általánosságokban jelzik „összefoglalóan megnevezvén ama szakok *irodalmát*, vagy ama nemzet vagy terület *irodalmát*, melynek gyűjtését célul tűzték ki... Az „irodalom” kifejezésben benne van a negatív gyűjtőkör megjelölése is, valamint a tisztára alaki szempontok tagadása is.”

8. Részlet **Tasnádi Nagy András** államtitkár beszédéből a Magyar Nemzeti Múzeum új szervezetének megalakulásakor. (L. a 4. sz. jegyzet: 133. p. — Az államtitkár az „önkormányzati szellem” kifejezés alatt az Országos Magyar Gyűjteményegyetem, majd a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatótanácsának megalakítására, és önálló hatáskörére utalt.
9. E területen alapvető tanulmánya: *A könyvtár gyűjtőköre. = Magyar Könyvszemle* 1937. 273—297. p.

Fitz József szerint a könyvtári rendszerezés módszere dönti el, hogy mi való a könyvtárba. Csak olyan anyag, melyről „a bibliográfiai katalogizálás szabályai szerint címleírás készíthető és amely az irodalmi oeuvre-öket nyilvántartó betűrendes katalógusban, vagy a könyvtár szakrendszerében nyilvántartható. Röviden: a könyvtárba az való, ami a bibliográfia tárgya... Nem szabad a könyvtár állományába venni olyan gyűjteményanyagot, mely bibliográfiailag le nem írható”. Ennek értelmében a metszetek, térképek, zeneművek, exlibrisek és kötések is csak akkor tartoznak a könyvtári anyaghoz, ha a *könyv* részei: fontos tartozékok, amelyek nélkül csonka lenne az adott példány. Amennyiben önállóak, *egy* példányhoz nem tartoznak, külön szakismeret szükséges meghatározásukhoz és nyilvántartásukhoz. A könyvtáros ilyen esetben csak dilettánsként működhet. „A metszet-, térkép- stb. gyűjtemények a könyvtárak keretében elégtelenül fejlődhetnek.”¹⁰

Ezen általános irányelveken belül Fitz a következőkben határozta meg a nemzeti könyvtár gyűjtési elveit: „az Országos Széchényi Könyvtár jellegéből, fejlődéséből és meglévő gyűjteményeiből következik, hogy gyűjtési feladata a mindenkor magyarországi — valamint a magyarsággal vonatkozásban levő, vagy nevezetesen hazai provenienciából származó külföldi — nyomtatványok meg kéziratok tanulmányozásához szükséges segédművek megszerzése és őrzése.^{10a} A gyűjtendő nyomtatványok köréből kirekesztendők a trianoni békeszerződésben elcsatolt területeken megjelent nem magyar nyelvű és a magyarságra nem vonatkozó nyomtatványok, melyek beszerzésére amúgy sincsenek meg az anyagi eszközeink s melyek kötelespéldányainak a pozsonyi, kolozsvári és zágrábi egyetemi könyvtárakban a kölcsönzés számára is hozzáférhető gyűjtőhelyei vannak.”¹¹

Az Országos Széchényi Könyvtár gyűjtőkörét ekkor a következő megállapításban summázta: „gyűjti a magyar nyelvű, a magyarországi és a külföldi magyar vonatkozású irodalmat és az ennek tanulmányozásához szükséges külföldi segédműveket.”

Fitz József legfőbb segítőtársa, Goriupp Alisz, a Nyomtatványtár vezetője, főigazgatója útmutatása nyomán tovább elemezte a hungarika-gyűjtőkörrel kapcsolatos elvi kérdéseket.¹²

„Az Országos Széchényi Könyvtár feladata a nemzeti szellem termékeit összegyűjteni, megszerezni mindent, ami Magyarországra tartalmilag vagy alakilag vonatkozik, de emellett az általános tudományosság haladását is figyelemmel kísérni” — idézte Goriupp Alisz még az 1902-ből származó meghatározást, valamint Fitz József ezzel egybecsengő — már ismertetett — megfogalmazását. Megállapította, hogy a nemzeti vonatkozású külföldi

10. Ezzel a megállapítással ma már nem értünk egyet. Sőt ellenkezett ez magának Fitz Józsefnek a gyakorlatával is, hiszen pl. éppen ő szervezte meg önálló részlegként a Térképtárat.

10a Magától értetődik, hogy a vonatkozó művek és kéziratok beszerzése a gyűjtés „első vonalába” tartozott.

11. A főigazgató tehát a gyűjtés és a könyvtárközi kölcsönzés területén a szomszédos országokkal való együttműködésre épített, nem volt híve az egykor hivatalosan is deklarált „kultúrfőlenynek”.

12. *A magyar vonatkozású könyvek könyvtári problémája.* = *Magyar Könyvszemle* 1938. 365—368. p.

irodalom gyűjtése, amely egy nemzeti könyvtár feladatai közül sem hiányozhat, „a nyomdai termelés egyre hatalmasabbá duzzadó méretei mellett mind súlyosabb problémák elé állítja az érdekelt könyvtárt”.

Ezért Goriupp is — mint a főigazgató — feltette a kérdést, vajon hol húzható meg a nemzeti vonatkozás határa? Ennek megítélésénél nincs és nem lehet pontokban megfogalmazható norma. Bonyolítja a helyzetet, hogy a jelzett probléma mögött újabb nehézségek bukkannak fel a vásárlás útján beszerzett, illetve ajándékozott anyag esetében. Az előbbi inkább pénzkérdés. Ajándékozás esetén azonban már mérlegelni kell, hogy mit érdemes magyar vonatkozás szempontjából megőrizni. A kortárs ítélete vajon objektív-e, tud-e az ajándék elfogadásában vagy visszautasításában helyesen dönteni? A raktári férőhely hiánya miatt nem lehet értékes műveket megvenni, ugyanakkor a magyar államvasút vonalait is feltűntető külföldi menetrendeket, vagy Európa francia kiadásban megjelent iskolai térkép-atlaszait őrzi a könyvtár.

Nem lehet cél a világ minden újsága minden évfolyamának gyűjtése sem, csak azért, mert ezek magyar vonatkozású híreket is hoznak. Miután a külföldi folyóirat- és főleg a hírlapbeszerzés csak korlátozott lehet, elegendő egy-egy világlap teljes példányát megvenni, és legjobb lenne a magyar érdekű cikkeket hírlapkiadótól szolgáltató iroda útján beszerezni.

A könyvek esetében elvileg hasonló szempontokat szükséges érvényesíteni: az alapismereteket közvetítő, forrásértékkel nem rendelkező műveket — kézikönyvek, történeti dokumentumok stb. kivételével — csupán egy-egy magyar utalás miatt felesleges állományba iktatni. Természetesen az elbírálásnál a könyv megjelenésének időpontját is figyelembe kell venni. Régebbi századokból minden magyar vonatkozású nyomtatványt meg kell szerezni, de felesleges lenne a magyar származású Paul Zsolnay-Verlag minden mai kiadványát, mint hungarikumot, összegyűjteni. Az értelmes korlátozással semmit sem veszít a könyvtár. Marad ugyanis elég feladat: „a gyarapodás nagy, soha teljessé nem váló lehetősége”.

A hírlapok gyűjtőkörének megfogalmazását Fitz József e területen legjobb munkatársára, Dezsényi Bélára bízta.¹³ Részletes elemzés után Dezsényi arra az eredményre jutott, hogy a Hírlaptár gyűjtőköre elsősorban az ország határain belül megjelenő anyagra terjeszkedik ki (kötelezpéldány-szolgáltatás!). Ez teljesen megegyezik az Országos Széchényi Könyvtár gyűjtésének alapelveivel. „Az országhatárokon kívül megjelent könyvek közül az Országos Széchényi Könyvtár gyűjti a bárhol megjelent magyar nyelvű könyveket, valamint a magyar vonatkozású könyveket is. A hírlaposztály célkitűzései is természetesen ezeket a szempontokat követik, a gyakorlati megvalósításban azonban — a hírlapok sajátos jellege miatt — a gyűjtési szempontok szigorúbb meghatározására lesz szükség” — vonta le a helyes következtetést a szakértő.

A Magyar Nemzeti Múzeum szervezetébe tartozó intézmények egymás között is tisztázták gyűjtőkörüket. Így az Országos Széchényi Könyvtárnak is meg kellett állapítania, hogy állományának mely részei tartoznak más

13. *A hírlapkönyvtár gyűjtőköre.* = *Magyar Könyvszemle* 1943. 136–149. p.

intézmények gyűjtőkörébe,¹⁴ de arról is tájékozódnia kellett, hogy más muzeális közgyűjtemények őriznek-e olyan anyagot, amelyeknek a nemzeti könyvtárban volna a helyük. (A múzeumi osztályok egyes könyvei pl. a könyvtár növedéki naplóiban és katalógusaiban szerepelnek, de a raktárban természetszerűen hiányoznak, ez pedig állandó zavarra ad okot.)

Katalógusok, katalogizálás

Fitz hivatalbalépése idején a könyvtár könyvvállományáról egyetlen betűrendes, kézirásos nagycédulás katalógussal rendelkezett, amelyet a közönség és a tisztviselők egyaránt használtak. Ez a címtár, melyet hat évtized óta vezetett a könyvtár, nemcsak elrongyolódott, hanem a különféle katalogizálási gyakorlatok nyomait is magán viselte, ezért egységessége megbomlott. A könyv alakú kézirásos szakkatalógus vezetését már tíz éve abbahagyta a könyvtár.

Fitz József felismerte a Magyarországon elterjedt és a Széchényi Könyvtárban is tért hódított porosz — német rendszer nehézségét és elavultságát és a feldolgozást érintő, immár halaszthatatlanná vált reformját a modern angol — amerikai rendszer bevezetésével kívánta megvalósítani. Ennek lényege a nemzetközi formátumú szabvány-kartonok használata mind az olvasói, mind a szolgálati katalógusban a régi nagyformátumú lapok helyett, az ismeretlen szerzőjű vagy sorozati művek leírásánál a cím első szavának és nem első nominatívuszának kiemelése, gépi sokszorosítás bevezetése a katalóguscédulák megfelelő számban való sokszorosítása érdekében.

Fitz világosan látta azt is, hogy a nemzeti könyvtár állománya a dokumentumok részben időbeli, részben fajták szerinti eltérése miatt egyre inkább differenciálódik, és a speciális dokumentumfajták feldolgozása egyedi rendszerezést és katalogizálást kíván. Ennek ellenére arra törekedett, hogy a könyvtár anyagát, ha nem is egyetlen katalógusban, de több keresési szempontot kielégítő, egymást is kiegészítő katalógusokban, logikailag megalkotott katalógusrendszerben lehessen nyilvántartani. E meggyőződésének írásban és szóban is többször hangot adott.

Fitz reformtörekvése — érthetően — a központi könyvgyűjtemény (Nyomtatványtár) katalógusainak elvi és könyvtártechnikai újításai körül sűrűsödött.^{14a}

14. Erre jó példa volt az OSZK Levéltári osztálya anyagának átadása az Országos Levéltár számára (L. Bakács István: *A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárának története az Országos Levéltár keretében*. Bp. 1972. 13—84. p. (Klny. a Levéltári Közlemények 43. évfolyamából.)

14a Ez kapcsolatban állt a raktári rend egységének kialakításával is. Fitz hivatalbalépése idején a raktári „rend” kaotikus volt. A már régebben bevezetett numerus currens mellett tovább éltek egyéb, nem korszerű raktározási módszerek is (l. erről egy későbbi fejezetben). Fitz felismerte, hogy a numerus currens-rendszer teljes bevezetése a modern katalogizálás megvalósításának egyik alapvető feltétele.

Ennek lényegét a legvilágosabban ő maga fogalmazta meg:¹⁵ „A katalógus megújítására határoztuk tehát el magunkat. Nem egy, hanem több katalógust terveztünk, helytakarító és lerögzíthető internacionális alakban, külön katalógusokat a közönség számára, melyek betűrendben a szerző neve alatt, [részben] a tárgyi címszó alatt, a címben előforduló személyi és földrajzi nevek alatt, továbbá szakbeosztásban és tartalmukat jelző vezérszó alatti csoportosításban vezetik a kutatót a keresett könyvhöz; s külön katalógusokat a könyvtár tisztviselőinek munkaeszközül, nehogy a közönség és a személyzet útjai egymást ... keresztezzék.”

A terv megvalósításának előfeltétele egy megfelelő sokszorosítógépek beszerzése volt. A könyvtár munkatársai közül többen — elsősorban Goriupp Alisz — behatóan tanulmányozták a lehetőségeket és választásuk az Adréma-gépre esett.¹⁶ Ezt elsősorban a skandináv államokban és Németországban alkalmazták könyvtári célokra. A helyszíni tanulmányozás során nyert jó tapasztalatok és a belőlük levont felhasználási formák mérlegelése alapján Fitz főigazgató a következőkben határozta meg álláspontját:

„Azt hiszem, egy sokszorosító eljárás sem nyújt annyi lehetőséget, mint ez. Nemcsak a különféle kartonlevonatokat termelhetjük a tervezett katalógusok részére, hanem ... szakcímjegyzékeket, gyarapodási címjegyzékeket, ... rendelésre levonatokat... más könyvtáraknak. A lemezarchívum egyúttal elpusztíthatatlan helycímtár is, de készítünk lista alakú helycímtárakat is a levonatok nyilvántartására, valamint a raktári revízió és a polcokon elhelyezett könyvanyag ellenőrzése céljából. ... A legnagyobb előnyét abban látom, hogy a lemezre préselt címek bármikor újra felhasználhatók. A katalógusrendszer nincs többé megmerevítve. A jövőben bármikor új szempontokat érvényesítő katalógusok állíthatók fel rövid idő alatt.”

Bármilyen fontos is volt a reform megvalósítása, az állami költségvetés keretében nem történt gondoskodás az anyagi alapok előteremtésére. A gépek és a hozzájuk tartozó felszerelés vételárának három éven át történő törlesztéséhez pedig 9000 pengő kellett. A könyvtár, pontosabban Fitz József és vezető munkatársai (Asztalos Miklós, Gáspár Margit, Goriupp Alisz, Gronovszky Iván) ötletessége, jó gyakorlati érzéke, a beosztott

15. Fitz József: *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár működéséről 1934. július 1-től 1935. december 31-ig.* (OSZK Irattár.) Hogy a főigazgató mennyire a messze jövőbe látott, azt a későbbi évtizedek, sőt napjaink is igazolják. E rendszer és technika nélkül — hogy csak néhány példát említsünk — igen nagy munkatöbblettel tudná a könyvtár létrehozni a különféle segédkönyvtári, olvasótermi és részben gyűjteményi katalógusait, az Országos Központi Katalógus számára történő bejelentéseit. Az új szempontú katalógusok — pl. a kiadói katalógus — sem valósulhattak volna meg e ma félévszázados reform nélkül.
16. A Fitz József-féle katalogizálási reform „motorja” különben a kiváló Goriupp Alisz osztályvezető főkönyvtárnok volt, aki nemcsak elméletileg, hanem gyakorlatilag is — páratlan munkabírással — a legtöbbet tette az OSZK katalogizálásának korszerűsítéséért. (L. Goriupp Alisz: *A katalógussokszorosítás problémái.* = *Magyar Könyvszemle* 1937. 202—208. p. — *Uő: Statisztikai adatok az Országos Széchényi Könyvtár öt évi címfelvétel-sokszorosításáról.* = *Magyar Könyvszemle* 1941. 176—177. p. — Fügedi Péterné: *Goriupp Alisz 1894—1979.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1978. Bp. 1980. 7—12. p.)

munkatársak szorgalma tette lehetővé, hogy a duplum- és fölöspéldányok árverésre bocsátása és egyéb úton történő értékesítése eredményeként a gépeket és a lemezeket az előírt határidőre ki tudták fizetni.¹⁷

A cédulák gépi úton történő sokszorosítása lehetővé tette a nemzeti könyvtárban súlyosan nélkülözött korszerű szakkatalógus létrehozását is. Fitz József a tizedes osztályozás mellett foglalt állást, mégpedig a Szabó Ervin-féle elgondolást tette magáévá. A katalógus elkészítéséhez legjobban képzett tudományos munkatársait sorakoztatta fel (Goriupp Alisz mellett elsősorban Csapodi Csaba, azután Clauser Mihály, Dezsényi Béla, Halász Gábor, Sárkány Oszkár, Varjas Béla nevét említjük meg a szakkatalógust megvalósító könyvtárosok sorából).¹⁸

A különféle katalógusok létrehozását tehát az új technika tette lehetővé. De ez lendítette előre az oly fontos rekatalógizálási munkát is: a kurrens anyag gyors feldolgozása mellett a főigazgató a régi, ún. „müncheneri” anyag korszerű feldolgozására fordította a legnagyobb gondot. Munkaerők átcsoportosításával, délutáni különmunkák segítségével állandóan fokozta a teljesítményt, s 1938-ra elérte, hogy kétszer annyi régi kiadványt rekatalógizáltak, mint amennyi új szerzemény került feldolgozásra. De kitört a második világháború, a hasznos és jó reformok kora lezárult, így a rekatalógizálás is félbemaradt.

Nemzeti bibliográfia

Az első világháború utáni években Melich János igazgató volt az, aki korábbi tervekre támaszkodva megindította a kurrens nemzeti bibliográfia összeállításának munkálatait. Az akkori súlyos gazdasági helyzetben a vállalkozás nem vezethetett eredményre és a Széchényi Könyvtár csak Gulyás Pál révén vett részt a hazai könyvtermést regisztráló jegyzékek elkészítésében.¹⁹

Fitz Józsefnek kellett jönnie, hogy az Országos Széchényi Könyvtár feladatává tegye a magyar nemzeti bibliográfia szerkesztésének és kiadásának ügyét, megteremtve egyúttal ezek anyagi alapjait is.

17. L. a könyvtári jelentéseket, továbbá az OSZK Irattárának 225/1935., 281/1935., 161/1935., 117/1937., 144/1938., 238/1938. sz. ügydarabjait. — A későbbi árverések összegei már egyéb célokat (pl. a kiadványok részbeni finanszírozása) szolgálták.
18. A részleteket ezúttal lehetetlen föltárnunk. Utalunk Csapodi Csaba írásaira: *A néma katalógus*. = *Magyar Könyvszemle* 1939. 278–284. p. — Uő: *A tizedes rendszer bevezetése a Széchényi Könyvtárban*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1967. Bp. 1969. 278–283. p.
19. Haraszthy Gyula: *Az Országos Széchényi Könyvtár 1918-ban* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1978. Bp. 1980. 201–225. p. — Kovács Ilona: *Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkája és kiadói tevékenysége 1936–1944*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1968–1969. Bp. 1971. 171–183. p. — Németh Mária: *Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkája és kiadványi tevékenysége 1919–1935*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1981. Bp. 1983. 000. p.

Ezzel kapcsolatban Fitz a következő alapelveket fektette le:²⁰

A kötelespéldányok birtokában levő Széchényi Könyvtárnak szakmai és erkölcsi kötelessége a nemzeti könyvészet megjelentetése, különféle sorozatainak közreadása, egész „rendszerének” megteremtése. Ez nem üzleti vállalkozás, hiszen a kiadott köteteket jobbára csak a közkönyvtárak veszik meg, hanem ez a könyvtár elháríthatatlan feladata.

Ennek a bibliográfiai forrásmunkának nem szabad másodkézből vett címanyagot felhasználnia, hanem az adott könyvekről magának kell hiteles címléírásokat készítenie. A katalógus — bár nélkülözhetetlen „első” termék — önmagában nem elégíti ki az igényeket, mert csak a könyvtárban használható. A publikált bibliográfia viszont minden hasonló rendeltetésű intézményben, sőt a magánosok részére is hozzáférhető.

A bibliográfia közreadását az évi kötetek megjelentetésével kell elkezdeni. Egyrészt azért, mert a hosszú átfutási időt igénylő ciklusbibliográfia megöli a folyamatosságot, másrészt, mert az évi könyvészetek alapján szinte késedelem nélkül lehet majd megjelentetni a ciklus-bibliográfiát. Amellett az évi könyvészet nem csupán történeti, hanem aktuális igényeket is kielégít és statisztikai értéke (dokumentumok száma, nyomdákra, sokszorosító üzemekre vonatkozó adatok) is sokkal nagyobb mint az összefoglaló köteteké.

A kurrens nemzeti bibliográfia első kötete az 1936-os esztendő kiadványait ölelte fel. Fitz József azért választotta ezt kezdő évül, mert a kötelespéldányok adremán rögzített címléírásainak sokszorosítása ekkor már automatikusan biztosította az évi könyvészet anyagát.²¹

Ami a ciklusok megjelentetésére programját illette, az volt a terve, hogy az egyes évfolyamok megjelenése után az adréma címléírásokat egyszerűen szétdobatja, majd ezek összesítéséből a több évet átfogó ciklus-bibliográfia mintegy automatikusan előállna. Elképzelése szerint e kiadvány — az 1921 — 1935-ös korszak kivételével — 5—5 évi anyagot foglalna magában. „Az első az 1936—40. éveket ölelné fel s 1942-ben már meg is jelenhetik [!] — reménykedett Fitz József.²²

A munkálatok, illetve a szerkesztés megindítása előtt meg kellett vonni a könyvészet tárgykörének határait. Erről Fitz József a következőket írta:^{22a}

„A magyar nemzeti bibliográfia nemcsak a [magyar határokon belül kiadott] magyar nyelvű irodalmat öleli fel, hanem a Magyarországon meg-

20. *Magyar könyvészet 1936.* A kötet elvi jellegű bevezetését Fitz József írta. A későbbiekben ebből a tanulmányából, valamint az általa közrebocsátott évi jelentésekből rekonstruáltuk a nemzeti bibliográfiára vonatkozó nézeteit. L. még Kovács Ilona és Németh Mária idézett tanulmányát a 19. sz. jegyzetben.

21. *Magyar könyvészet 1936—1941.* Összeáll. Szollás Ella, Droszt Olga, Mokcsay Júlia. Kiad. az Országos Széchényi Könyvtár. 1—6. köt. Bp. 1939—1944. (1940—42 között a hírlapanyag összeállításánál Mokcsay Júlia mellett Medrey Zoltán is közreműködött. — Az 1941-es kötettől kezdve Nagy Júlia a Magyarországon megjelent térképek, K. Dedinszky Izabella pedig a zeneművek jegyzékét közölte.)

22. Ez az elgondolás nyilván már akkor is túlságosan derülátó volt.

22a Fitz Józsefnek a bibliográfia elmélete szempontjából igaza volt, de a „hungarológiai” megoldást természetesen nem valósíthatta meg, így gyakorlatban maradt a „belső kör”, a magyarországi anyag könyvészetete.

jelent idegen nyelvűt is; kiterjeszkedik a külföldön megjelent magyar nyelvű sajtótermékekre, de magyar szerzőktől idegen nyelveken megjelent művekre is, sőt idegen szerzőktől idegen nyelvű, de magyar vonatkozású közleményekre is. Itt már lehetetlen pontos határt megállapítani. ... Az Orsz. Széchényi Könyvtár ugyan rendszeresen gyűjti a külföldi magyar és magyarvontatkozású munkákat is, de valamennyinek a beszerzése lehetetlen... Ha tehát könyvészetünket a külföldi magyar és magyarvontatkozású irodalomra is ki akarnók terjeszteni, eleve le kellene mondanunk a teljességről és csak torzót adhatnánk. ...²³ A bibliográfiai teljesség kérdése fölött már sok elméleti vita folyt s abban mindenki egyetért, hogy abszolút teljességről szó sem lehet... Elhatározásainkat azonban nem elsősorban az elméletek, hanem az adottságok irányítják. Az adottság, melyhez alkalmazkodnunk kell az, hogy a rendelkezésünkre álló pénzből a könyvészetet évenként 30 ívben nyomtathatjuk. 30 íven legföljebb 10 000 címléírás fér el."

Fitz Józsefet és munkatársait az a kérdés is foglalkoztatta, hogy az anyagot milyen rendszerben: betűrendben vagy szakrendben közöljék-e. Fitz úgy vélte, hogy a jó megoldás az lenne, ha a könyvészet anyagát mindkét rendszerben feltárhatnák. De erre a rendelkezésre álló pénzüsszeg nem ad lehetőséget, tehát választani kell. „A betűrendes bibliográfia a két rendszer között az elsődleges. Ez adja szellemi termelésünk általános áttekintését, mely nélkül a szakbibliográfiának nincs biztos talaja. ... A betűrendet választottuk, de arra gondolunk, hogy az ötévi ciklusbibliográfia viszont legyen szakbeosztásos.”

A szakbeosztású bibliográfiával kapcsolatosan még egy ellenérv kívánczolt Fitz tollára: a Széchényi Könyvtár munkatársai filológusok és történészek, tehát fennáll az a veszély, hogy más területeken a szakbeosztásnál csak dilettáns munkát végeznének.²⁴ Azokon a területeken, ahol az intézmény munkatársai nem otthonosak külső szakértők közreműködéséhez lehetne folyamodni, ezt azonban a könyvtár szerény költségvetési kerete nem teszi lehetővé.

Az éves könyvészetek megjelentetése természetesen nem ment simán. Mindenekelőtt az elévvel kézzel kellett rendet teremteni a kötelespéldányok beszolgáltatásának addig eléggé elhanyagolt területén. Gáspár Margit osztályvezető — munkatársainak segítségével — javítani próbálta és javította is a nyomdák *beszolgáltatási morálját*. Ha ez nem vezetett eredményre, akkor a főigazgató a szerzőkhöz fordult tiszteletpéldányért, vagy az antikváriumokban kerestette a hiányzó — fontos — anyagot. A könyvtár

23. A szakszerűen és logikusan fölvetett problémát Goriupp Alisz elemezte részleteiben: *A magyar vonatkozású könyvek könyvtári problémája*. = *Magyar Könyvszemle* 1938. 365—368. p.

24. Ma már ezzel az elvvel sem érthetünk egyet, hiszen az éppoly fontos, sőt részletesebb decimális szakkatalógus számára ugyanazok a filológusok és historikusok dolgoztak, mint akiknek szakcsoportjai a nemzeti könyvészetben szerepeltek volna. Többen a szakcsoportok szerinti beosztás, illetve megfelelő tárgymutató mellett érveltek (I. Niklay Péter recenzióját a *Magyar Könyvészet*ről. = *Magyar Könyvszemle* 1941. 407—413. p.

tehát mindent elkövetett a hazai könyvanyag egészének regisztrálása érdekében.

Nem sikerült kurrenszé tenni a racionális megoldás révén sem az éves könyvészetet: az 1936-os és az 1937-es kötetek három, a többiek két évi késéssel láttak napvilágot. Ennek oka egyrészt az elhúzódó kötelezpéldányszolgáltatás volt, másrészt a nyomdai személyzetet csökkentő katonai behívások.

Végső soron azonban a kötetek megjelentek. A bibliográfiai reform kétségtelen pozitívuma — a nem lebecsülendő ellenérveket is figyelembe véve — azonban ennél is nagyobb: a magyar könyvészet megjelentetése és a rendszer további fejlesztése nemzeti könyvtári feladattá vált és maradt.²⁵

Fitz Józsefet a retrospektív kumulációk kérdése is foglalkoztatta. Már 1934-ben átvette az 1911—1920-as évkör Barcza-féle anyagának revízióját és szerkesztését, de célul tűzte ki az 1921—1935-ös ciklus bibliográfiájának elkészítését is.

Fitz a külföldi hungarikumok nyilvántartásának kérdését sem vette le a naprendről. Tervezte Apponyi Hungarica-katalógusának folytatását, és 1941-ben még úgy látta, hogy e munka elvégzéséhez az Apponyi-alapítványból származó javadalom fedezetül szolgálhat.²⁶

A főigazgató fáradhatatlan volt a nemzeti bibliográfia ügyének gondozásában, a különféle kiadványok megjelentetésében. (*Magyarország időszaki sajtójának könyvészte* Dezsényi Béla szerkesztésben 1941—42-ben, Kozocsa Sándor munkájaként az 1939—1944. év irodalomtörténeti munkáinak bibliográfiái, Nagy Júliának a magyarországi térképek 1936—1940 közti, K. Dedinszky Izabellának pedig ugyanez időszak magyarországi zeneműveit feltáró bibliográfiájának publikáltatása.)

Végül arra kívánunk rámutatni, hogy a negyvenes években Fitz József sorozatosan kért fel különféle témájú szakbibliográfiák (mai terminológiával „nemzeti szakbibliográfiák”) szerkesztésére a vonatkozó tudományágban járatos kutatókat. Erdemes elidőzni az 1942. november 25-én kelt, Szinyei Merse Jenő kultuszminiszterhez intézett felterjesztése mellett.²⁷

Tudomására hozza a miniszternek, hogy négy szaktudós elkészítette az 1936—1940 évkör magyar természettudományi bibliográfiáját. Ezt a művet az OSZK szerette volna kiadni, de a nyomdaköltségek emelkedése miatt kénytelen a miniszter segítségét kérni.

„Az 1936—1940. évkör-könyvészet a régebbi évköröktől eltérően nem betűrendben, hanem szakcsoportosításban jelenne meg, mert betűrendben az Országos Széchényi Könyvtár kiadásában 1936 óta megjelenő évenkénti könyvészet ad számot könyvtermelésünkről, míg a szakszerintit az évkör-könyvészet fogja nyújtani. Az egyes szakokat a megfelelő szakemberek fogják összeállítani. Hivatkozással nemzeti bibliográfiánk nagy érdekei-

25. A szép terveket a világháború kitérése, majd egyre súlyosabbá válása megghiúsította.

26. L. az erre vonatkozó részleteket (Balogh József levele Fitz Józsefhez, s Fitz választ Balogh számára Kovács Ilona idézett tanulmányában.)

27. 270/1942 OSZK Irattár.

re s elmaradásának már az 1920—1935 években tapasztalt kárait” kéri az ügy anyagi támogatását. (Ezt meg is kapta.)

A főigazgató egy másik iratából arról értesülünk,²⁸ hogy ugyancsak 1942-ben megbízta Keller Jenőt a botanikai ciklusbibliográfia elkészítésével. Itt már bővített a gyűjtőkörön — mind a hazai anyag, mind a külföldi hungarikumok vonatkozásában. Jellemző ez a levél Fitz állandóan táguló szemléletére, az általa óhajtott korszerű fejlesztés kívánalmaira: „Az elkészítendő jegyzék nemcsak a könyvekre és azok ismertetésére, hanem tudományos szempontból tekintetbe veendő folyóiratcikkekre is terjeszkedjék ki, a külföldön megjelent irodalomból pedig azokra a tanulmányokra vagy monográfiákra, melyek különlegesen magyar tárgyúak.”

Világos, hogy Fitz József most már — a negyvenes évek elején — a komplex jellegű nemzeti szakbibliográfia elméleti megalapozását is elvégezte.

Olvasóterem és könyvkölcsönzés

Az előzőekben már említett Reference-osztály megszervezésével Fitz megvetette a mai modern olvasószolgálat alapjait. Ez azonban csak keret volt, amelynek működését bosszantó, apró körülmények zavarták.

Közéjük tartozott az olvasóterem délutáni és esti nyitvatartásának kérdése. Hiába várta délelőtti olvasóit a könyvtár, ha ők csak munkaidejük után tudták szolgáltatásait igénybe venni. Az olvasó nem találkozhatott a könyvvel, és így a könyvtár sem tudta alapvető funkcióját ellátni.

Mindez csak azért, mert hosszú út vezet az olvasóteremig, a sötét folyosón pedig könnyű elrejtőzni, és ez a lehetőség a Magyar Történelmi Múzeum aranykincseinek biztonságát veszélyeztette. Egyszerű megoldás lett volna a könyvtárhoz nem tartozó táruk kivilágítása s a nyitvatartásban nem érdekelt (múzeumi) osztályok személyzetének őrszolgálat. Ez az elképzelés azonban nem valósulhatott meg, bár Fitz többször megpróbálkozott vele.

Fitz második megoldási lehetőséget is látott: az olvasóteremnek a Sándor-utcai (ma Bródy Sándor utcai) bejárat feletti II. emeleti nagy galériás terembe történő áthelyezését. Itt 200 olvasó számára lehetett volna férőhelyet biztosítani. Az olvasói tér közvetlen — lifttel ellátott — bejáratot kaphatott volna a Múzeum első udvarán. A második emeleti folyosón akarta a főigazgató a katalógusokat és a ruhatárt is elhelyezni, és ezzel a megoldással a földszinti folyosókat a délutáni forgalomból teljesen kikapcsolni. Az átalakítás — az építészek véleménye szerint — 80 000 pengőbe került volna, ennek előteremtésére nyilván nem volt lehetőség.

Így aztán a főigazgató és munkatársai minden jó szándéka ellenére is a délutáni nyitvatartásról le kellett mondani.

A nemzeti könyvtárból történő könyvkölcsönzés ügye állandóan foglalkoztatta a főigazgatót. Véleménye szerint az Országos Széchényi Könyvtár — mint nemzeti könyvtár — tulajdonképpen soha nem lett volna kényyszerítve a könyvkölcsönzések túlzott kiterjesztésére.²⁹ A főlölesleges liberaliz-

28. K 12/1942. OSZK Irattár.

29. Fitz József hagyatéka. Fond 45/1426/3. OSZK Kézirattár.

mus következtében hosszú évek, sőt évtizedek óta százával, ezrével hiányoznak a könyvtár állományából értékes darabok. (Még a világháború előtti időkből is vannak „kölsönzések”, ezek a dokumentumok nyugodtan elveszettek tekinthetők. Sajnálatos, hogy éppen jeles tudósok azok, akik a kölcsönzés szabályait semmibe veszik).³⁰

Fitz József már idézett „reformjavaslatában” leszögezte, hogy az Országos Széchényi Könyvtár „liberalitás” szempontjából semmivel sem maradt el a kölcsönzések tekintetében a többi nagykönyvtár mögött, sőt még túl is szárnyalta őket. Ugyanis a kikölcsönzött könyvekért — szokatlan módon — nem kért semmiféle biztosítékot, hanem a bizalom alapján szolgáltatotta ki őket.³¹ Rámutatott arra — amit a Tanácsköztársaság könyvtárügyi megbízottai is hangsúlyoztak — hogy az Országos Széchényi Könyvtár *nemzeti és muzeális* könyvtár, mint a Bibliothèque Nationale, a British Museum könyvtára, a lipcsei Deutsche Bücherei. E könyvtáraknak — így a Széchényi Könyvtárnak is — az archivális funkció azt írja elő, hogy állományuk darabjait, legyen az könyv, folyóirat, hírlap, kézirat vagy bármilyen más dokumentum, csak az intézmény helyiségeiben lehet használni, ezzel biztosítva a nemzeti könyvtár praesens jellegét.

Ez a muzeális szempont érvényesült — sok vita után — abban a szabályzatban is, mely a használatra vonatkozó rendelkezéseket összefoglalta.³²

A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának határozata értelmében magán-személyek részére a kölcsönzés már 1936 októberével megszűnt.³³ Helyreigazította a főigazgató azt a régi, ugyancsak sok zavart okozó szokást is, hogy a könyvtár tisztviselői a könyveket minden elismervény nélkül munkaasztalaikon tarthatták. E hivatali szempontból szükséges könyveket lehető egyszerűséggel, de szintén fel kellett jegyezni, s az így kikölcsönzött mű helyére a raktárban őrlapot tenni.³⁴

Sem a Fitz József által bevezetett kölcsönzési rendelkezések, sem a későbbi, már említett Szabályzat nem zárta ki az *intézményeket* a kölcsönzésből a viszonyosság, a költségek visszatérítése (szállitás), biztosítékok

30. 353/1937., 400/1937. Drasztikus intézkedésekre is kényszerült a főigazgató. Több neves kölcsönzót is említett, akikkel szemben peres eljáráshoz is kellett folyamodnia. Később (1939-ben, 373/1939. sz. OSZK irat) a Miniszterelnökséggel is vitába bocsátkozott s a kötelezpéldányként érkezett szépirodalmi műveket nem volt hajlandó kikölcsönözni számára. Kitűnő íróinkkal szemben sem volt elnéző. Pl. Móricz Zsigmondtól még 1924-ben kölcsönvett könyveket kért vissza. (237/1937. OSZK Irattár.)

31. Jellemző esetet írt meg egy alkalommal a főigazgató egy, Baranyai Zoltánhoz intézett levelében (20/1937. OSZK Irattár): „... itt régebben az volt a szokás, hogy „kiváltságos látogatók” számára félretették a könyveket, vagy tisztviselő tartotta az asztalfiókjában vagy altiszt rejtette — azután ott felejtődött az ideiglenes helyén.”

32. A további — kölcsönzési, használati — intézkedésekre azért nem térünk ki, mert azokat két alapos tanulmány már elemezte. Ferenczyné Wendelin Lídia: *Az Országos Széchényi Könyvtár olvasószolgálatának története 1920–1944.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1965–1966.* Bp. 1968. 491–499. p. — Kovács Ilona: *Olvasóközönség és olvasószolgálat a Széchényi Könyvtárban 1920–1944.* = Uo. 1967. Bp. 1969. 236–262. p.

33. 372/1936. OSZK Irattár.

34. 476/1936. OSZK Irattár.

nyújtása és a kölcsönzési határidők szigorú betartásának érvényesítése alapján. „Ki nem kölcsönözhetők a preciosák, rariorák (nyelvemlékek)^{34a} stb. — mindezt a szabályzat tüzetesen meghatározza — a fűzött könyvek, sorozatok darabjai, a segédkönyvtári és olvasótermi kézikönyvtárakba beosztott művek, valamint mindazok a könyvek, melyek Budapest más közkönyvtáraiban kölcsönkaphatók. A kért fűzött könyveket azonban soronkívül hajlandók vagyunk megfelelő kölcsönzési díj fejében beköttetni, rariorákról és preciosákról pedig házi fényképlaboratóriumunk olcsó hasonmásokat készít a rendelő számára.”³⁵

Raktározás

Köztudott, hogy ebben a korszakban a világ szinte valamennyi nagykönyvtára súlyos helyhiánnyal küzdött. De a Széchényi Könyvtár még ezek között is különlegesen rossz, ijesztően negatív „státust” foglalt el. Évtizedek óta nem volt olyan igazgatói jelentés, felterjesztés, amely az illetékes hatóságok figyelmét e vészes helyhiányra föl ne hívta volna. Hiába használt fel a könyvtár minden centiméternyi helyet a raktározásra, az anyag egy része becsomagolva, vagy csak „máglyázva” tárolódott a raktárak legkülönbözőbb pontjain. A helyzet napról napra rosszabbodott, hiszen a beérkezett dokumentumok száma rohamosan nőtt, a „mindentgyűjtés” járványa is éreztette hatását. Az évi gyarapodás valamiféle elhelyezése igen sok gyötrődésbe, átrakodásokba, rengeteg munkába került. „A könyvek egy része numerus currens szerint van felállítva, más része a régi (müncheni) szakrendszer szerint, harmadik része pedig provenienciája szerint be van szorítva hol ebbe, hol abba a terembe, oda, ahol éppen elfér” — panaszkolta a lehetetlen raktári állapotokról szólva a főigazgató. Azután kénytelenek voltak a könyveknél a második sort is felállítani, a plakátokat, reklámfüzeteket pedig továbbra is elcsomagolni.

Pedig — ha a minisztérium törődött volna az anyagi alap megteremtésével — egy időre lett volna megoldás az elhelyezésre. A húszas évek közepén a könyvtár Schlick—Vajda rendszerű vasállvány emeletekkel rendezte be két legnagyobb raktártermét; ez az átalakítás a régi galériás raktárak kapacitását a négyszeresére emelte. De még hét terem várt a hasonló rendszerű korszerűsítésre. Nem is kerülne sok pénzbe — szögezte le Fitz József — a gyár szerint egy-egy helyiség átalakítása 20 000 pengőt venne igénybe. Ez a megoldás a könyvtár raktározási gondjait további 15—20 évre elhárította volna.

A főigazgató 1935-ben a Múzeum Tanácsa útján egyelőre két galériás terem vasállványokkal történő felszerelésére kért hitelt, de amint később kiderült, erre sem volt pénz.

34a A kéziratokról természetesen nem szólt Fitz, hiszen azokat a könyvtár sohasem adta kölcsön.

35. A Fitz korszak igazán jelentőssé vált (de már a harmincas évek eleje óta működő) fényképlaboratórium funkcióiról azért nem szólnunk bővebben, mert Németh Mária e kötetben olvasható tanulmányában ennek jelentőségét részletesen tárgyalja.

„Aki tisztán látja a célt, aki pontosan tudja, mit akar, az megtalálja szándéka végrehajtásához az eszközöket is” — írta Gutenbergről szólva Fitz József.³⁶ Ennek jegyében a reménytelen helyzetben is megfogalmazta a korszerű raktározás megoldásának feladatát: „Szabályzattervezetünk a jövőbeni raktározás rendjének megállapításában a galériás berendezés helyett a Schlick—Vajda berendezésre számítva s ennek helytakarító lehetőségeit kiaknázva, a könyveknek folyóméterekben, ezeken belül egyforma centiméternagyságban, a helypazarló szak szerinti felállítás helyett pedig végig megszakitatlan numerus currensben való felállítását írja elő.”

Az első — és a fokozódó harci cselekmények miatt utolsó — optimista hangvételű könyvtári jelentés 1941-ből származik. Sikertől megszerezni a könyvtár számára a Nemzeti Múzeum épülete mögött levő Esterházy-palotát. A kisebb tárakat és azok anyagát, az újonnan létesített Hitelesítési osztályt, a Hírlaptár külföldi részlegét, a Sajtókivágatarchívumot, a Kiadványtárt, a Magyar Asszonyok Könyvtárát és a kasírozóműhelyt telepítette az új épületbe a főigazgató. Itt állították fel az Ady Endre-emlékszobát is. Így a főépületben — legalábbis egyelőre — megszűnt a helyhiány.

Az öröm, sajnos, nem tartott sokáig. A háború miatt a vezetőnek és munkatársainak mindinkább az anyag csomagolására, mentésére kellett gondolnia. Fitz József ezt a nehéz és szomorú feladatot is a nála megszokott energiával és körültekintéssel oldotta meg.³⁷

Mivel ezúttal nem feladatunk a Fitz-korszak egészének könyvtártörténeti feldolgozása, csak utalunk arra az intézményi tudományos munkára, amely az elődök kezdeményezésén alapult ugyan, de Fitz elveiből is következett.³⁸ A könyvtár tudományos tevékenységét, és ebből származó kiadványok közrebocsátását a főigazgató egyik legfontosabb feladatának tekintette. Nemcsak megőrizte a Széchényi Könyvtár hagyományait, hanem emelte is a publikálásra került kötetek számát. Tehette ezt azért is, mert arra törekedett, hogy kiváló, a könyvtári napi feladatok teljesítésében és a tudományos munka területén egyaránt helytálló gárdát toborozzon maga köré, és az akkori lehetőségek keretei között, együtt is tartson.

Mind a könyvtári szakmunka, mind a magyar tudomány-, művelődés-, irodalomtörténet és filológia e korabeli és a felszabadulás utáni története sokkal szegényebb, lett volna a vonzaskörében dolgozott tudós könyvtárosok és könyvtártudósok nélkül.³⁹

36. Fitz József hagyatéka. Fond 45/1315. OSZK Kézirattára.

37. 119/1944. OSZK Irattár. — A Szaktanács — Németh Gyula professzor javaslatára — nagy elismeréssel adózott a könyvtár főigazgatójának a lelkiismeretes és gondos munkáért.

38. L. Kovács Ilona és Németh Mária erre vonatkozó tanulmányát.

39. A teljesség igénye nélkül álljon itt a híres Fitz-iskola névsora: Asztalos Miklós, Bartoniek Emma, Berkovits Ilona, Berlász Jenő, Berczely A. Károly, Borzsák István, Clauser Mihály, Csapodi Csaba, Csapodiné Gárdonyi Klára, Dedinszky Izabella, Deér József, Dercsényi Dezső, Dezsényi Béla, Droszt Olga, Dubois Sarolta, Dukony Mária, Eperjesy János, Fazakas József, Gronovszky Iván, Gulyás Pál, Györke József, Halász Gábor, Harsányi András, Honti János, Hubay Ilona, Isoz Kálmán, Iványi Dóra, Jékely Zoltán, Joó Tibor, Kniezsa István, Kozocsa Sándor, Lakó György, Lavotta Rezső, Makkai László, Makkainé Horváth Magda, Mokcsay Júlia, Munkácsi Piroska, Nagyné Létay Ida, Nyíri Erzsébet,

Fitz József igen nagy fontosságot tulajdonított munkatársai szakmai felkészítésének. A könyvtárosképzés, továbbá a szakvizsga letételének, a képesítő oklevél megszerzésének hirdetője és megvalósítója volt. 1935-ben ő hozta létre a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületét, amelynek egyik fő célja a könyvtáros- és levéltárosképző tanfolyamok rendezése volt. Asztalos Miklós közreműködésével 1937-ben és 1938-ban két nagysikerű tanfolyamot szervezett. A két kurzusra 27 intézmény 108 alkalmazottja jelentkezett. A legtöbb hallgatóval a Széchényi Könyvtár képviseltette magát, az előadók többsége is innen került ki. (Fitz József, Asztalos Miklós, Goriupp Alisz, Gronovszky Iván, Gulyás Pál, Halász Gábor, Trócsányi Zoltán). Egész nemzedék köszönhette könyvtári tudásának megalapozását és elmélyítését a Fitz-irányította tanfolyamoknak.⁴⁰

Hogy a főigazgató mennyire komolyan vette a képesítési oklevelek érvényességét és fontosságát, bizonyítja a Múzeumi Tanácsnak az ÁDOB-alkalmazottak ügyében tett előterjesztése: „Véglegesítésre... csak azokat fogom előterjeszteni... akik a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete által rendezett könyvtárosképző tanfolyamot... elvégezték s ott a záróvizsgát sikerrel letették.”⁴¹

*

Ahhoz, hogy Fitz József reformjait megvalósíthassa, nem csupán nagy felkészültségre, szakmai ismeretekre volt szüksége, hanem olyan magatartásra is, amely tiszteletet ébreszt és lelkesít, kötelezi munkatársait. Embersége, mélyeséges humanizmusa, szerénysége, kedves magatartása nemcsak a vele együtt dolgozókat, hanem az egész hazai könyvtári világot meghódította. Végtelenül udvarias volt, bizonyos nemes tartózkodással. Az ellenőrzést is ennek megfelelően gyakorolta. Reggelente végigment a könyvtár helyiségein, üdvözölte a jelenlevőket. Ha még nem talált mindenkit íróasztalánál, így fejezte ki véleményét legközelebbi munkatársának, Goriupp Alisznak: „kézscókom a még hiányzó hölgyeknek, üdvözetem az uraknak.”⁴²

Nagy tudását szívesen és boldogan osztotta meg másokkal, örömmel tanított. „Aranyló csillogással folyt ajkáról a szép magyar szó, s a szöveg, amit leírt, elmondva is csengő. Tanítványai vagy hajdani famulusai az Országos Széchényi Könyvtárban — ma akadémikusok — vallhatnak róla” — emlékezett vissza Kőhalmi Béla. S hozzátette: amit a magyar könyv 500 évéről tudunk, annak legalább a felét tőle tudjuk.⁴³

Ortutay Gyula, Pécsi Sebestyén, Pukánszky Kádár Jolán, Rédey Tivadar, Sajó Géza, Sárkány Oszkár, Sasvári Dezső, Supka Ervin, Szemző Pirooska, Szollás Ella, Tamás Lajos, Tolnai Gábor, Trócsányi Zoltán, Varjas Béla, Vécsey Jenő, Waczulik Margit, Waldapfel Eszter, Zolnai Klára.

40. *A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének Évkönyve* 1–4. köt. Bp. 1937–1943. L. a tanfolyamok történetének feldolgozását e sorok írójától: *A Magyar Könyvtárosok Egyesületének évkönyve 1974*. Bp. 1975. 47–49. p.

41. 37/1938. OSZK Irattár.

42. Cs. Gárdonyi Klára és Csapodi Csaba szíves közlése e sorok írója számára.

43. Kőhalmi Béla: *Fitz József emléke*. = *Magyar Könyvszemle* 1965. 71. p.

Humanitárius életszemlélete a háború utolsó éveiben mutatkozott meg a maga teljességében, ekkor minden erejével a nemzeti kincseket, az embereket, munkatársait kellett mentenie.⁴⁴ A nagy reformer számára tragikusan alakult életének ez a szakasza, művének befejezését, elképzeléseinek maradéktalan megvalósítását megakadályozta a háború. De élete alkonyán ezekre az esztendőkre is büszkén nézhetett volna vissza, ha a büszkeség és hiúság csak egy pillanatra is megkísérti. Mert tette amit kötelességének érzett, nem egyszer reménytelenül is. Maga elé tűzött feladatát teljesítette: helytállt a napi munkában, a tudomány területén, szolgálta az emberiség és a magyarság eszméjét.

Kitekintés

Fitz József főigazgató könyvtárosi és tudományos életműve nem ért véget a második világháborúval. Nemcsak azért, mert a felszabadulás utáni évtizedekben élete végéig dolgozva alkotott, írt és tanított, hanem mert a Széchényi Könyvtár élén töltött tíz esztendejének hatása még napjainkban is érvényesül. Munkásságának kimagasló eredménye, az átörökített hagyomány a múlt idővel nem tűnt el. Néhányat említünk csak az emberöltőnyi távolságon is átsugárzó vezetői, szakmai életműből:

— a könyvtárosság legmagasabb szinten való művelése, a könyvtáros és a tudós összeforrott példájának megformálása;

— olyan könyvtáros és tudós nemzedék nevelése, amely nemcsak a harmincas-negyvenes években, de az utána következő évtizedekben is a magyar tudomány és a könyvvel, könyvtárral foglalkozó nemzedék legjobbjait kötelezte el közös céljaink szolgálatára.

A szűkebb szakmai területen:

— a gyűjtőkör, a gyarapítás elvileg szilárd megfogalmazása és végrehajtása, bármilyen nehezék legyenek is a történeti, gazdasági körülmények;

— a katalógizálás, a katalógusrendszer ma is érvényes elvi, gyakorlati és technikai problémáinak megoldása;

— a magyar nemzeti bibliográfia megújítása az Országos Széchényi Könyvtár szervezete keretében;

— az olvasó- és tájékoztató-szolgálat korszerűsítése;

— a különgyűjtemények, táruk fejlesztése az intézmény funkcióinak állandó szemmel tartásával;

— a könyvtárosi szakmai képzés megteremtésének ma is élő művelése a nemzeti könyvtár keretein belül;

— a szakmai, tudományos kérdések megoldása összefüggésben a pénzügyi, technikai lehetőségekkel.

44. L. Tolnai Gábor: *Halász Gábor*. = *Magyar Könyvszemle* 1946. 95–97. p. — K. Waldapfel Eszter: *Honti János*. = uo. 97–98. p. — Haraszthy Gyula: *Halász Gábor és az Országos Széchényi Könyvtár*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1976–1977*. Bp. 1979. 183–215. p. — uő: *Könyvtáros pályák és sorsok*. = uo. 1979. Bp. 1981. 123–141. p. — Fitz József nemcsak munkatársai, de Radnóti Miklós és Szerb Antal érdekében, mentésében is közbelépett a háború utolsó éveiben.

Szabó Ervin, Dienes László és Kóhalmi Béla mellett Fitz József is olyan nagy egyéniség volt, akinek életműve beépült századunk művelődés-történetébe. Szakmai tudásuk nemcsak az emlékekben, hanem az intézményekben, azok munkájában is tovább él, hat ma is, és öröklődik nemzedékről nemzedékre.

DIE RICHTLINIEN ZUR ENTWICKLUNG DER NATIONALBIBLIOTHEK SZÉCHÉNYI UNTER DEM GENERALDIREKTOR JÓZSEF FITZ

(1934—1945)

GY. HARASZTHY

In der ersten Hälfte unseres Jahrhunderts war dr. phil. József Fitz (1888—1964) einer der hervorragendsten ungarischen Bibliothekare, Bibliotheksdirektoren und auch ein international anerkannter Pfleger der Wissenschaftszweige, die sich mit Büchern beschäftigten. Nach seiner Studien an ungarischen und ausländischen Universitäten wurde er Doktor der Philosophie, dann im Jahre 1914 Mitarbeiter der Universitätsbibliothek von Budapest. Hier hat er alle Bereiche der Bibliothekarbeit gründlich kennengelernt, aber als junger Forscher erwarb er mit der Forschung der Wiegendrucke Berühmtheit. Im Jahre 1930 wurde er zum Direktor der Universitätsbibliothek von Pécs ernannt. In vier Jahren schaffte er sie zu einer modernen Bibliothek. Seine Erfolge anerkennend wurde er vom Ministerium mit dem Amt des Generaldirektors der Nationalbibliothek Széchényi bekleidet und dieses Institut leitete er bis 1945, bis Ende des zweiten Weltkrieges.

Er hat die Leitung der Bibliothek in einer sehr schweren Lage übernommen: der erste Weltkrieg und die darauffolgende historische und wirtschaftliche Krise riss die Bibliothek, die auch im übrigen schwere Probleme zu bezwingen hatte, beinahe auch in Krise.

Generaldirektor Fitz setzte mit seinen weiten Fachkenntnissen, mit grosser Energie, mit seinen menschlichen Veranlagungen die Nationalbibliothek in Gang der Reformen. Es waren keine Bereiche im Institut, wo er keine Neuerungen eingeführt hätte:

— er versuchte den Platzmangel der Bibliothek, wodurch schon die tägliche Arbeit gefährdet wurde, auszugleichen. Schliesslich wurde mit der Erwerbung eines neuen Gebäudes (der dem Museumsgebäude benachbarten Esterházy-Palast) für eine Zeitlang die Frage des Magazinmangels gelöst;

— sowohl theoretisch, als auch praktisch wurde das Problem des komplizierten Sammelgebietes — die Sammlung der Patrikaliteratur in den Mittelpunkt stellend — geregelt;

— in der auch historisch schweren Lage hat er die internationalen Beziehungen der Bibliothek nicht nur gepflegt, sondern auch weiterentwickelt. Indem es die materiellen Verhältnisse ermöglichten, trug er Sorge auch für die ausländischen Erwerbungen;

— statt der veralteten Katalogisierung des 19. Jahrhunderts, des sog. Münchener alphabetischen Katalogs mit grossen Katalogzetteln und des Fachrepertoriums wurden die Grundlagen eines ganzen Netzes von modernen Benutzer- und Dienstkataloge nach dem anglo-amerikanischen System mit Zetteln internationalen Formats abgelegt. Es wurde das System der Universalen Dezimalklassifikation eingeführt und auf dessen Grundlage der moderne Fachkatalog geschaffen. Die technische Grundlage dieser Reformen — die Vervielfältigung durch das Adremaverfahren — hat auch er mit seiner bedeutendsten Mitarbeiterin, dr. Alisz Goriupp geschaffen. Die Bibliothek baut auch heute mit Hilfe dieser Technologie ihre Kataloge;

— die Schaffung der ungarischen Nationalbibliographie setzte er der Széchényi-Bibliothek zur beruflichen und moralischen Aufgabe, so wurden zwischen 1936—

1941 die Jahresbände der Ungarischen Nationalbibliographie herausgegeben, bis der Ausbruch des neuen Weltkrieges diese Arbeit nicht behinderte;

— es wurde die Praxis des Benutzerdienstes und der Ausleihe modernisiert, mit starker Hervorhebung des Präsenz- und Archivalcharakters der Nationalbibliothek;

— unter Direktor Fitz wurde die wissenschaftliche Arbeit der Bibliothek fortgesetzt aber auch gesteigert, in seiner Zeit ist eine ganze Reihe von Publikationen veröffentlicht worden;

— all das wurde auch mit seiner hervorragenden Personalpolitik gefördert: neben die alten standarden Mitarbeiter stellte er eine Anzahl junger, gelehrter Bibliothekare und Bibliothekswissenschaftler in den Dienst der Bibliothek; für ihre bibliothekarische Fachausbildung sorgte er — als Präsident des Vereins Ungarischer Bibliothekare und Archivare — mit seinen führenden Mitarbeitern in Lehrgängen, die zwischen 1937/1938 veranstaltet wurden.

In den Jahren des zweiten Weltkrieges rettete er mit Hilfe seiner Mitarbeiter den ganzen Bestand der Bibliothek mit Erfolg. Sein humanes Denken erstreckte sich auch auf die Verfolgten: inmitten der Unmenschlichkeit konnte er nicht nur ein hervorragender Leiter, sondern auch ein redlicher Mann bleiben.

Seine Bibliotheksreformen haben seine Zeit überlebt: die Nationalbibliothek Széchényi wandelt auch heute in Direktor Fitz's Spuren. Die vergangene Zeit bewahrte nicht nur seinen Namen, sondern auch sein Schaffen oder dessen Grundlagen.